

KERVANSARAY VE MUHASEBE İŞLEMLERİ

Yusuf Sürmen¹

Hasan Abdioğlu²

ÖZ

Çalışmanın amacı kervansaray ve muhasebe işlemlerini açıklamaktır. Çalışmada öncelikle kervansarayın kurulması ve görevleri hakkında temel bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan arşiv belgesi alınmıştır. Arşiv belgesinde bir kervansaraya ait muhasebe kayıt örnekleri yer almaktadır. Kervansaray kuruluş sürecinde ve faaliyetlerinin devamlılığının sağlanmasında büyük sermaye gerektirmesi sebepleriyle vakıf olarak kurulmaktadır. Kervansarayda muhasebe kayıtları vakıf defterleri kapsamında yer almaktadır. Bu defterler sorumlu kadi ve vakıf idaresince denetlenmektedir. Arşiv belgesinde kervansaray muhasebe kayıtlarının siyakat yazı tekniği ve merdiven kayıt yöntemi ile yazıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kervansaray, Muhasebe, Selçuklu ve Osmanlılar.

Jel Kodu: M40, M41, M49

CARAVANSERAI AND ACCOUNTING TRANSACTIONS

ABSTRACT

The aim of the study is to explain the caravanserai and accounting procedures. In the study, firstly, basic information about the establishment of the caravanserai and its duties are given. After, archive document is taken from President of Republic of Turkey, Presidency of State Archives. The archive document contains examples of accounting records of the caravanserai. Caravanserai is established as a foundation due to the fact that it requires large capital in the establishment process and to ensure the continuity of its activities. The accounting records in the caravanserai are included in the foundation books. These books are inspected by the responsible kadi and evkaf administration. In the archive document, it was seen that the accounting records of the caravanserai were written by using the siyakat writing technique and the merdiban recording method.

¹ Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, yusufsurmen@ktu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9200-9920>

² Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, hasanabdioglu@ktu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7943-1847>

Atıf (Citation): Sürmen, Y., & Abdioğlu, H. (2020). Kervansaray ve Muhasebe İşlemleri. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*(19), 25-40.

Geliş Tarihi / Received
27.03.2020

Revizyon Tarihi / Revised

-

Kabul Tarihi / Accepted
22.06.2020

Keywords: Caravanserai, Accounting, Seljuk and Ottomans

Jel Code: M40, M41, M49

1. GİRİŞ

Kervansaray, ekonomik canlılığın yaşandığı yol güzergâhları üzerinde konaklama noktalarına inşa edilen, gerek ticaret kabilelerine katılan ve gerekse tek başına seyahat eden yolcuları, yolculuk günü akşamında barındırmak, kervanları dinlendirmek, malları sahiplerine ve tacirlere teslim edinceye kadar korumak, yolcuların sonrası gün yolculuklarına devam edebilmeleri için son durak olarak yapılan anıtsal yapıdır (Uslu,1985, s.196).

Kervan sözü, Farsça kökenli olan “*kârbân*” sözcüğüne dayanmaktadır. Bu söz “*yolcunun konakladığı ve gecelediği yer*” anlamına gelmektedir. Kervansaray sözü ise Farsça kökenli “*kârbân*” ve “*serây*” sözlerinden oluşan birleşik bir ismin Türkçeye uyarlanmış biçimidir. “*Karbasaray*” Türkçeye “*Kervansaray*” olarak geçmiştir (Kadri, 1928, s. 591). Bu söz yalnız Türk diline değil, dünyadaki birçok ulusların dillerine de girmiştir.

Kervansaray temelde yolcuların şehirlerarasında konaklamalarını sağlamak amacıyla kurulmuş yapılar olmakla birlikte şehir içlerinde de kervansaray, benzer amaca hizmet etmek gayesi ile kurulmuştur. Ayrıca kervansaray mal hareketliliğinin yoğun bir şekilde yaşandığı limanlarda da yapılmıştır (Demircanlı, 1989, s. 578). Kervansaray yürüme mesafe ile 8-10 saatte ulaşılabilecek bir günlük yolculuk mesafesine uygun 35-40 km aralıklar ile inşa edilmiştir (Karacan, Karacan, Güngör, 2016, s.10). Ayrıca kervansaray din, dil, ırk, zengin, fakir, köle, hür farkı gözetmeksizin bütün insanlara hizmet veren ve çoğunlukla vakıf yoluyla kurulan sosyal ve hayır amaçlı müessesedir (Kazancıoğlu, 2014, s.1).

Anadolu’da kervansarayların yaygınlaşması Selçuklular (1077 - 1308) ve Osmanlılar (1299-1922) dönemlerinde olmuştur. Özellikle Selçuklular döneminde kervansaraylar çok yaygınlaşmıştır. Türk devlet geleneğinde halka hizmet etmek, halkı korumak ve refah içinde yaşatmak bir yönetim felsefesi olmuştur. Orhun Kitabeleri’nde bu anlayış: “*aç olan doyurulacak, çıplak olan giydirilecektir*” sözüyle ortaya koyulmuştur. Türk geleneğinden gelen bu anlayış, İslâm dininin kabulünden sonra dinî bir boyut kazanarak devam etmiş ve İslam’ın hayrı ibadet kabul eden hükmü ile kervansarayın gelişmesinde son derece etkili olmuştur (Yiğit, 2002, s.301). Kervansarayın bir kısmı yolcuların ihtiyacını karşılayacak bir ya da birkaç yapı ile birleşerek ya da onları çevresinde toplayarak, yapı topluluğunun merkezi olmuştur. Bu planlama ile kervansaray bir şehrin minyatür yerleşim örneğini oluşturmuştur diyebiliriz (Cantay, 2002, s.387). Kervansaray ticari malın korunmasının sağlanması bakımından yüksek güvenlik sağlayacak surlar ile yapılmış, kule ve burçlar ile müdafaa sağlayacak bir mimaride inşa edilmiştir. Sultanlar, sultan eşleri, devlet büyükleri tarafından yaptırılan kervansarayın daha ihtişamlı, daha büyük, sağlam ve emniyetli yapılar olduğu söylenebilir. Kervansaray,

gerek inşası gerek bakımı ve onarımı ile gerekse işleyişi bakımından yüksek maliyet gerektiren vakıf müessesesidir (Kazancıoğlu, 2014, s.4). Kervansarayın büyük yapılar olması ve çok sayıda görevi bulunması sebebi ile bu vakıfların gelirlerinin de buna uygun olması icap etmektedir. Dolayısıyla kervansaray vakıflarının varlık sahibi kişiler ve devlet adamları tarafından kurulduğu görülmektedir (Yiğit, 2000, s.67).

Vakıflar aracılığıyla, kişilerin gelir fazlaları, bizzat kendileri tarafından ve gönüllülük esasından hareketle, toplumun ihtiyaç sahibi kesimlerine aktarılmaktadır (Tabakoğlu, 2005, s.26). Vakıf anlayışı İslâm dininin yardımlaşma ile ilgili emir ve ilkelerinden doğmuştur. Böylelikle vakıflar asırlarca insanlığa hizmet etmiş dinî ve sosyal bir müessese olarak ortaya çıkmıştır (Sırım, 2017, s.175). Vakıf anlayışının toplumda yer bulması noktasında Hz. Muhammed (S.A.V)’in hadislerinde “*kişinin ölümden sonra dahi amel defterinin açık olacağı belirtilen “sadaka-i cariye” vurgusu önemlidir (Kazıcı, 1985, s.7). Zira, vakıf tahsisinde bulunan kişiye hayrının sonsuza kadar devam edeceği fikri, vakıfların yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Kervansaray vakfiyesinde, kervansarayın çalışma şekli ile hayır faaliyetlerinin yürütülmesi için yapılacak masrafları karşılayacak yapılar, vakıflar tek tek ifade edilmekteydi. Örneğin, Celaleddin Karatay Vakfiyesi’nde vakıf edilen unsurlar; 2 köy, 30 dükkân, 16 ev, 2 han, 1 fırın, 1 hamam, 19 tarla, 2 çayır ve 29 arazidir (Yiğit, 2000, s.67).*

Çalışmanın devam eden ikinci kısmında kervansarayın kurulması ve görevleri açıklanmıştır. Üçüncü kısımda ise Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığından temin edilen arşiv belgesi ile kervansarayda muhasebe kayıt örneklerine yer verilmiştir. Çalışma konu ile ilgili genel bir değerlendirmenin yapıldığı son kısım ile tamamlanmıştır.

2. KERVANSARAYIN KURULMASI VE GÖREVLERİ

Kervansarayın geçmişi Orhun Kitabelerine kadar dayanmaktadır. Bu Kitabelerde “*Moyanlık*” olarak belirtilen konaklama yerleri Türklerin “*hayır ve yardım yurdu*” olarak kurdukları konaklama ve geceleme yerleridir (Göksel, 1985, s. 50). Gazneliler (969-1187)’ in kervansaray benzeri ribâtlar yaptırdığı da bilinmektedir. 1019–1020 yıllarında Gazneli Mahmut tarafından Ribat-ı Mahi adıyla bir kervansaray yaptırılmıştır. İslamiyet döneminde ise kervansaray, ilk Müslüman Türk devleti olarak bilinen Karahanlılar (840-1212) döneminde Ribât-ı Melik adıyla Buhara - Semerkand arasında yapılmıştır. Ribât-ı Melik, Türk kervansaraylarının ayakta kalmışların en eski tarihli kervansarayıdır (Kazancıoğlu, 2014, s.110). Kervansarayın, diğer konaklama yerleri olarak bilinen “*ribat*”, “*han*” ve “*menzilhane*” ile karıştırılmaması gerekir.

Ribat; sınır boylarına kurulmuş konaklama yeridir. Ribât, temelde fetih gayesiyle sınırlarda kurulmaları, ülke sınırlarının tehlikeli noktalarında güvenliği sağlamaları ve ordun için kışla görevi üstlenmelerinden dolayı askerî bir kurum olarak ortaya çıkmışlardır. Daha

sonra da değişen şartlar ve ihtiyaçlara paralel olarak sosyal, kültürel ve ekonomik nitelikli müesseselere ad olmuşlardır (Kazancıoğlu, 2014, s.108). Sınır boylarına inşa edilen ribât, sınırların genişlemesi ile birlikte iç kısımlarda kalmakta ve böylece zaman içerisinde askeri kullanımdan ziyade konaklama mekânına yani kervansaraya dönüşmektedir.

Han; şehir içerisinde ücret mukabili kalınan yerler olup kervansaraya göre daha sade ve alçak duvarlı inşa edilen güvenliğin ikinci planda olduğu temelde özel teşebbüs girişimi ile kurulan yerdir (Yiğit, 2000, s.16 ve Çetin, 1981, s.180).

Menzilhane; Osmanlı döneminde askerî ve idarî gayelerle tesis edilen ve kendisine özel resmî ulaşım ve haberleşme ağı olan yerdir (Kazancıoğlu, 2014, s.210). Menzilhaneden sivil vatandaşların (tüccar, hacılar, seyyahlar gibi) yararlanmaları söz konusu değildir. Devlet görevlileri ve yabancı devlet elçilerinin ulaşımı ile hazine gelirlerinin İstanbul'a getirilmesi menzilhaneler aracılığı ile sağlanmaktaydı (Çetin, 2004, s.152).

Kervansaray hizmetinin belirli bir süre ücretsiz verilmesi, şehir dışında daha çok kurulması, çok daha büyük yapılar olması ve vakıf usulü ile çoğunlukla kurulması özellikleri ile *handan*, askeri amaç dışında yolcuların mal ve can güvenliğini koruyan yapılar olması sebebiyle *ribatdan* ve kendisine özel resmî ulaşım ve haberleşme ağı olan, sivil vatandaşların kullanımına kapalı olan *menzilhaneden* ayrılmaktadır.

Karahanlılar (840–1212) ve Gazneliler (969-1187) dönemlerinde yaptırılan ribat ve kervansaraylar daha sonra Anadolu'da Selçuklular ve Osmanlılar tarafından onarılmıştır (Karacan, Karacan ve Güngör, 2016, s.10). Araştırma bilgilerine göre; Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde, Anadolu'da 270'e yakın kervansaray inşa edilmiştir (Karacan, Karacan, Güngör, 2016, s.10). En eski Anadolu Selçuklu dönemi kervansarayı; 1201 tarihli Konya-Beyşehir yolu üzerindeki "*Altınapa Han*", en son inşa edilen Anadolu Selçuklu dönemi kervansarayı 1278 tarihli "*Çay Han*", Anadolu Selçuklu döneminin en büyük kervansarayı 4 475 m2 alanı ile Konya-Aksaray yolunda bulunan "*Sultan Han*" ve en küçük kervansarayı ise 200 m2 alanı ile Kütahya ili yakınlarında "*Yenice Han*"dır (Aslanapa, 1963, s.28). Osmanlılar döneminde 1394 yılında yapılan ilk kervansaray Bursa'nın Karacabey ilçesine bağlı Seyran Köyü yakınında "*Issız Han*", Osmanlı döneminde şehir içerisinde yapılan ilk kervansaray Orhan Gazi Külliyesi'nin ticarî yapısına dâhil olan 1339 tarihli "*Emir Han*"dır. Kervansaray yapımı ticaretin güvenli bir şekilde sağlanarak yolcuların mal ve can güvenliklerini sağlamak bakımlarından Karahanlılar ile başlamış, Selçuklular döneminde gelişme göstermiş ve Anadolu Selçukluları döneminde ise en üst seviyeye ulaşmıştır. Osmanlı döneminde ise kervansaraylar değişen ticaret yolları sebebiyle mevcut kervansarayların korunması ve idaresi alanında düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Kazancıoğlu, 2014, s.114 ve Şen, 2007, s.127). Osmanlı Devleti'nin özellikle son dönemlerinde yaşanan ekonomik zafiyetler, deniz yollarının yaygınlaşması, demir yolu ağlarının inşa edilmesi ve Anadolu'da siyasi bütünlüğün kurularak iç güvenliğin sağlanması ile birlikte bu yapılara eskisi kadar ihtiyaç duyulmamaya başlanmıştır (Kazancıoğlu, 2014, s.2).

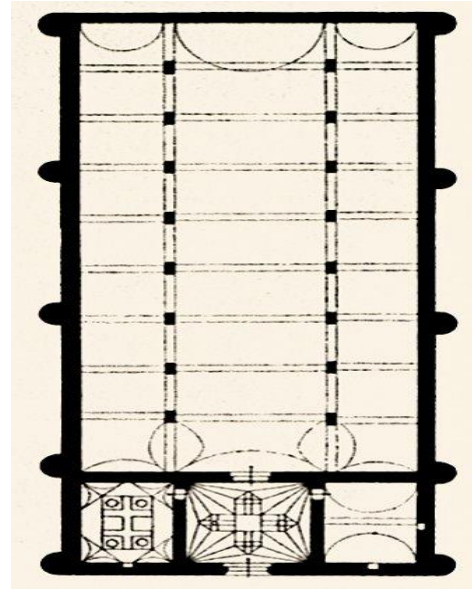
Kervansaray hayrı hizmette bulunmak amacıyla vakıf olarak ve ticari amaç gayesi ile özel olarak olmak üzere iki şekilde kurulmaktadır. Ancak gerek inşaat sürecinde ve gerekse kuruluş amacına uygun hizmetlerin yerine getirilmesinde çok büyük bir maddi varlığa ihtiyaç duyulması, bu yapıların daha çoğunlukla vakıf usulü ile varlıklı devlet büyükleri tarafından kurulmalarına sebep olmuştur. Vakıf olarak kurulan kervansarayda idarî personel ve hizmet personeli olmak üzere iki tür personel bulunmaktadır. Birincisi vakfın yönetim personeli. Vakfın yönetimi “*mütevelli, müşrif ve nazır*” tarafından gerçekleştirilmekteydi. *Mütevelli*; vakfın bütün işlerini idare etmek üzere tayin olunan kişidir. *Müşrif*; mütevellinin idari yetkilerini ve yaptığı işleri denetleyen kişidir. *Nazır* ise mütevellinin işlerine müdahil olmadan işlerin vakfın şartlarına uygun yapıp yapılmadığını kontrol eden ve herhangi bir usulsüzlük halinde yetkili kadıya bildirimde bulunan kişidir (Yiğit, 2000, s.55). Vazife alan ikinci tür personel ise *hizmet personeli*dir. Hizmet personeli de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Birisi mesleki bilgiye göre görev ifa eden kişiler (doktor, imam, müezzin, öğretmen gibi) diğeri ise fiziksel kuvvet ile görev ifa eden kişiler (aşçı, hamal, hancı, hamamcı, oduncu, nalbant, ayakkabıcı, baytar, kapı bekçisi, ambar memuru gibi)’ dir (Öztürk, 1995, s.169).

Vakıf esasen kişilerin şahsi mallarını kamu hizmetine tahsis etmesi işlemidir. Vakıf, sadece Allah rızasını kazanmak için kurulan ve menfaati tamamıyla ihtiyaç içinde bulunanlara tahsis edilen müesseselerdir. Bu durumda kişi, sahibi bulunduğu mülkü tamamen elinden çıkarmakta, onu Allah’ın mülkü haline getirmektedir. Bundan dolayı vakfi yapan kimse tekrar o mal üzerinde mülkiyet dava edememekte ve vakfiyesinden geri dönememektedir (Kazıcı, 1985, s.28). Vakfiyede temel esas malın kamu hizmetine tahsis edilmesi söz konusu olduğundan kervansaray, toplum ile sosyal bir ağın kurulmasına imkân tanımaktadır. Vakıf yoluyla kurulan kervansarayda kuruluş sürecinde temel olarak üç yapıcı unsur bulunmaktadır. Bunlar; (i) Vakıf tesis eden kişi “*Vâkıf (Vakfeden)*”, (ii) Vakfedilen mal “*Mevkuf*”, (iii) Vakıf yapan kişinin amaçlarını, şartlarını ihtiva eden, kurulacak vakfın nasıl yönetileceğine ilişkin esasları belirleyen ve mahkeme tesciliyle birlikte vakfın vücut bulduğu vesika (*vakıf senedi*)’dir.

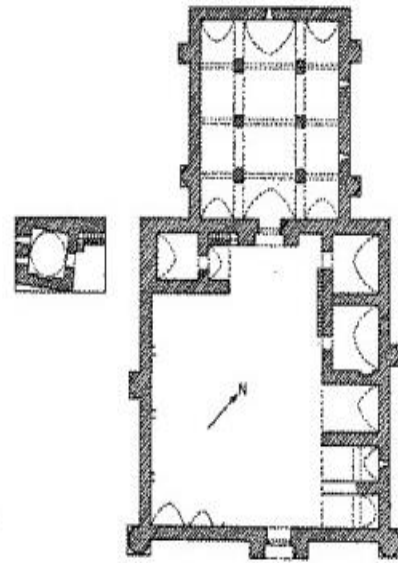
Hz. Muhammed (S.A.V) bir hadisinde: “*Misafirlik üç gündür. Misafiri üç günden fazla ağırlamak ise sadakadır*”(Muhammed el -Buhari) buyurmuştur. İslam hukukunda misafirlik geleneğine bağlı olarak kervansarayda konaklayan kişilerden üç gün boyunca ücret alınmamaktaydı. Kervansarayda üç gün süre ile konaklayanlardan hiçbir ücret alınmaması bu yapıların vakfiye sistemine göre teşkilatlandırılmasından kaynaklanmaktadır. Zira, vakıfların iktisadî ve malî yardımlaşmada devamlılık ve verimlilik temin eden bir görevi vardır (Sırım, 2017, s.175). Kervansarayda hizmetin devamlılığının sağlanması amacıyla vakfedilmiş evler, dükkânlar, fırınlar, hanlar, hamamlar, bağ-bahçe ve tarlalar, araziler, çiftlikler ve köyler gibi gayrimenkuller ve gelir kaynakları vardır (Karacan, Karacan, Güngör, 2016, s.14). Kervansarayın içerisindeki başlıca bölümler ise yatakhane, yemekhane, erzak ambarı, depolar, ahırlar, mescit, aşhane, türbe, hamam, su sarnıcı, şadırvan, hastane, nalbant, ayakkabıcı, arabacı, eczane, çeşme, kütüphane, gözetleme kulesi, ailecek kalınabilecek haremlik kısımlar,

gelir ve giderleri idare edecek büro ve görevli memurların büroları bulunmaktadır. Özetle kervansarayda insanlar konaklamakta, hayvanlar barınmakta, araçlar onarılmakta ve hatta at ve araba değiştirilmesi de mümkün olmaktadır (Karacan, Karacan, Güngör, 2016, s.13,16).

Aşağıda yer alan Görsel 1 ve 2’de sırasıyla, Iğdır Kervansarayı ve Tuzhisar Sultan Kervansarayı fotoğraf ve planları yer almaktadır.

Görsel: 1 Iğdır Kervansarayı ve Planı

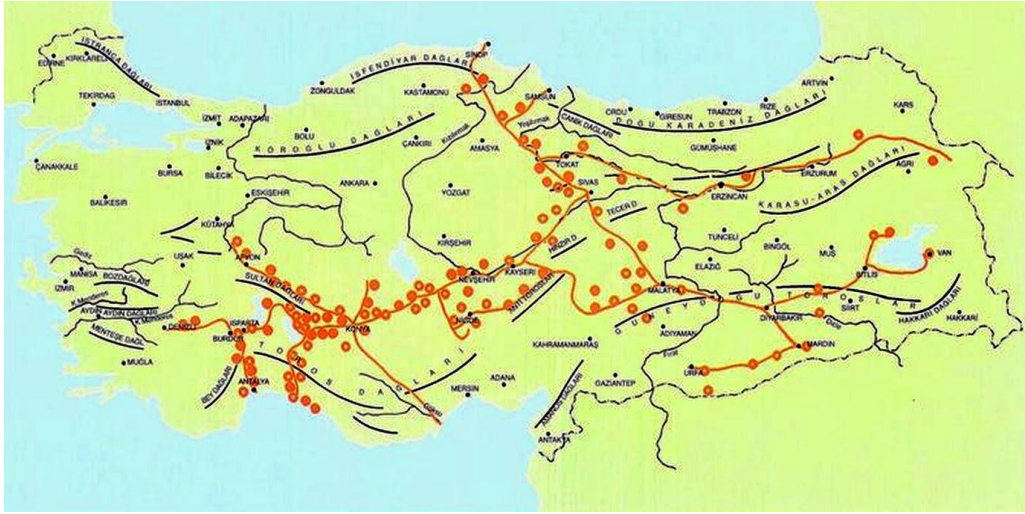

Görsel: 2 Tuzhisar Sultan Kervansarayı (Kayseri - Sivas yolu üzeri) ve Planı

Yukarıda yer alan açıklamalar çerçevesinde kervansarayın temel görevlerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz. Bunlar;

- Kervansarayın, misafirlerine güvenli bir yer sağlaması,
- Kervansarayın, ekonomik faaliyetlerin artmasına ve ticaretin canlanmasına katkı sağlaması,
- Kervansarayın, ıssız yerleri şenlendirerek ticari ve askeri açıdan önem arz eden yerlerde varlık gösterilmesini sağlaması,
- Kervansarayın, kùltür aktarımı ve kùltür geçişlerinin yaşandığı yerler olması,
- Kervansarayın, sosyal dayanışma ve sosyal yardımlaşmaya hizmet etmesi,
- Kervansarayın, önemli yolların ve geçişlerin güvenliğini sağlaması,
- Kervansarayın, dış ùlkelerden gelen kalabalık resmi ziyaretçileri misafir etmesi,
- Kervansarayın, Türk - İşlam medeniyetinin geniş hoşgörü kùltürünün, yardımlaşma ve insanlara dil, din, ırk ve mezhep ayrımı olmadan verilen değerin ortaya koyulduğu yapılar olması,
- Kervansarayın, şehirlerarası kavşak yollarına yakın yerlerde kurularak uğrak ve dinlenme yeri olması,
- Kervansarayın, ordunun seferi esnasında klasik görevi dışında sınır boylarına kurulan ribat'lar gibi görevi olması,
- Kervansarayın, ticari mal taşıyan kervanları sınır yakınlarındaki dūřmanlardan, yağmacılardan, göçebe ve eşkıya baskınlarından koruması,
- Kervansarayın, konaklayan misafirlerine mal ve can güvenliği teminatı sağlaması,
- Kervansarayın, idarî ve askerî resmî haberleşme ağına sahip olmasıdır.

Anadolu'da Selçuklu döneminde kervan yolları ve kervansaray yerleri aşağıda yer alan Harita 1 üzerinde gör÷lmektedir.

Harita: 1 Selçuklu Döneminde Anadolu'da Kervan Yolları ve Kervansaraylar

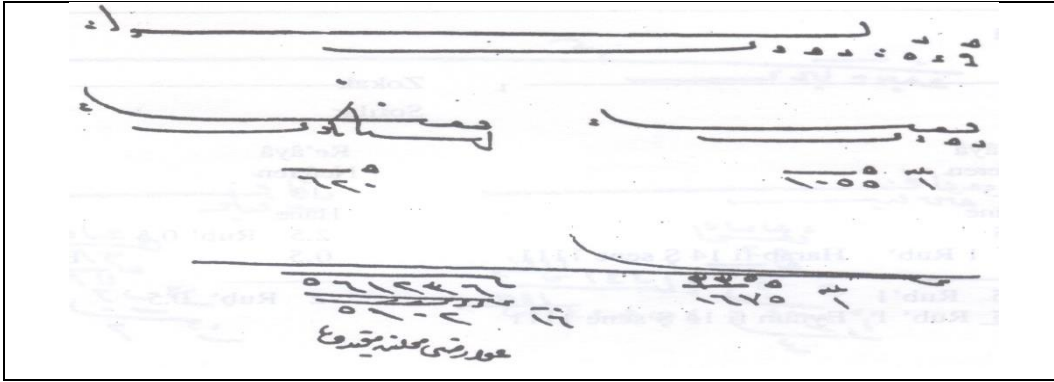
Harita 1 incelendiğinde özellikle ticaretin yaygın bir şekilde gerçekleştiği ulaşım yolları üzerinde ve yol birleşim noktalarında kervansaray yapılaşmasının söz konusu olduğu ve kervansarayın günlük belirli bir yürüme mesafelerinde konumlandırıldığı görülmektedir. Anadolu'nun kervan yolları ile bir ağ gibi örüldüğü ve kervansarayın yollar üzerinde temelde konaklama ve güvenlik hizmeti sunduğu harita görselinden anlaşılmaktadır.

3. KERVANSARAYDA MUHASEBE İŞLEMLERİ

Muhasebe, işletmelerin varlıklarında ve kaynaklarında değişme meydana getiren tamamen ya da kısmen mali nitelikteki işlemlere ait bilgileri kaydeden, sınıflandıran ve anlamlı bir biçimde özetleyerek varılan sonuçları yorumlayan ve böylece işletme ilgililerine, amaçlarına uygun yararlı bilgileri sağlayan bilimdir (Sürmen, 2018, s.11). Muhasebe, Sümerler (M.Ö.4000 – M.Ö.2000) döneminden beri kullanılmakta olup, bu dönemde dahi alış verişler için belgeler tanzim edilmiştir. Türk muhasebe kayıt kültürünün izlerini ise Göktürklerden (552-745) kalan belgelerde görmekteyiz. Bu belgelerde devlet yönetimi ve hesaplaşma niteliği taşıyan kayıt kültürü ile ilgili bilgiler vardır. Daha sonra Uygurlular (745-840) ilk yerleşik düzene geçen Türk boyu olarak hukuk düzeninin gelişmesi paralelinde, iktisadi yaşam ile birlikte kayıt düzenine özel bir önem vermişlerdir (Güvemli, Toraman ve Güvemli, 2014, s.5,8). İslam halifesi Hz. Ömer (584-644) zamanından itibaren siyakat yazısı ve rakamlarının var olduğu (Aydemir, Erkan, 2011, s. 116) ve muhasebede ise Emeviler (661-750) döneminde kullanıldığı bilinmektedir. Ancak bu yazı tekniği Abbasiler (750–1258) döneminde, muhasebe işlemlerinde yaygın olarak merdiven kayıt yöntemi ile birlikte kullanılmıştır. Daha sonra İlhaneliler (1256-1353) döneminde malî sistem daha düzenli hale getirilmiş ve muhasebe kuralları geliştirilerek merdiven kayıt yöntemine ve siyakat yazı tekniğine göre muhasebe kayıtları ileri düzeyde gerçekleştirilmiştir. Halil İnalçık, “Osmanlıların uyguladığı mali usullerin, Abbasiler ve daha sonra İlhaneliler da uygulanan mali usullerden iktibas edildiğini” belirtmektedir (İnalçık, 1955,

s.128). Dolayısıyla İlhanlılar döneminde ileri seviyelerde oluşturulan mali sistem ve muhasebe kayıt düzeni, önce Anadolu Selçuklu Devleti ve sonrasında da Osmanlı Devleti'nde çok uzun yıllarca kullanılmıştır.

Muhasebede siyakat yazısının kullanılma sebepleri; kayıtların çabucak yapılması, kâğıttan tasarruf sağlanması, kısaltma ve ihtiyaç halinde sır niteliği taşıyabilen özellikte yazılabilir olmasıdır (Güvemli, Toraman ve Güvemli, 2014, s. 34). Bu yazının okunmasının zor ve uzmanlık gerektirmesinden dolayı bu kayıtlar özel olarak yetiştirilmiş kâtipler tarafından tutulmaktaydı. Siyakat yazısının muhasebe kayıtlarında kullanılmaya başlamasında ve yazının yaygınlaşmasında, yazı tekniğinin kısa ve öz anlatıma imkân vermesi ve noktasız, dik ve birbirine girift bir yazı olması sebebiyle yazı alanına çok kapsamlı açıklamalara yer verme imkânlarından kaynaklanmaktadır (Öztürk, 1996, s.36). Siyakat yazı tekniği Anadolu Selçukluları aracılığı ile Osmanlılar tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Öztürk, 1996, s.26). Oktay Güvemli'ye göre; siyakat yazı tekniğinin kullanıldığı alanlar: (i) Muhasebe öğretiminde, muhasebe kayıt ve belge düzeninde, (ii) Devletin mali düzenini oluşturan kayıt ve belgelerinde, (iii) Devletin tapu kayıt ve belgelerinde, (iv) Vakıflarda'dır (Güvemli, 1995, s.91). Siyakat yazısının her devre ve her katibin yetiştirme tarzı ve üslubuna göre farklı özelliklerinin olduğu gibi, farklı devlet dairelerinde kullanılan siyakat yazıları da farklılık arz edebilmektedir (Öztürk, 1996, s.41). Aşağıda siyakat yazısı ile hazırlanmış bir belge örneği yer almaktadır.

Kaynak: Öztürk, 1996, s. 194.

Arşiv Belgesi: 1 Siyakat Yazı Tekniği ile Hazırlanmış Belge Örneği

Orta Doğu'da doğmuş ve gelişmiş olan merdiven kayıt yöntemi 1100 yıllık bir geçmişe sahiptir. Osmanlı Devleti bu kayıt yöntemini 500 yıl gibi uzun bir süre zarfında devlet muhasebesinde ve vakıf kayıtlarında kullanmıştır (Aydemir, Erkan, 2011, s.111-112). Bu yöntemde muhasebe kaydı, rakamların yukarıdan aşağıya doğru alt alta yazılması ve rakamların öncesinde/devamında ya da üstünde açıklamalara yer verilmesi, sonunda ana tutar, sonra diğer tutarlar alt alta ve yukarıdan aşağıya doğru merdiven basamakları biçiminde sıralanması ile oluşmaktadır (Kurt, 2013, s.20-21). Osmanlı Devleti'nde merdiven yöntem tahakkuk esasına dayalı olarak tutulmuştur. Merdiven kayıt yöntem, tek (*basit*) yanlı kayıt yöntemi ile çiftyanlı kayıt yönteminin birlikte uygulanabildiği karma bir yöntemdir (Aydemir, Erkan, 2011, s.113,

115). Vakıfların muhasebe işlemlerinde de merdiven kayıt yöntemi kullanılmıştır (Güvemli, Toraman ve Güvemli, 2014, s.199). Osmanlı Devletinde, kar hesaplamaları ve karar almaya yönelik stratejik bilgileri sağlama ihtiyacını karşılayamayan merdiven kayıt yöntemi, 1879 yılında terk edilmiş ve çiftyanlı kayıt yöntemine geçilmiştir (Taş, Oğuz ve Ekici, 2013, s.114; Öztürk, 1996, s.32 ve Güvemli, Toraman ve Güvemli, 2014, s.XI). Aşağıda yer alan arşiv belgesinde merdiven kayıt yöntemine göre siyakat yazı tekniği ile tutulmuş bir muhasebe kayıt örneği yer almaktadır.

The image shows a handwritten Ottoman Turkish accounting document (siyakat) with a multi-column ledger. The document is titled "Lügatü'l-Hisab" and contains several columns of numbers and text, including dates and names. The entries are written in Arabic script and include various financial transactions and calculations. The document is a sample of the merdiven (staircase) accounting method, which was used for recording transactions in a multi-column format.

Kaynak: Öztürk, 1996, s. 202.

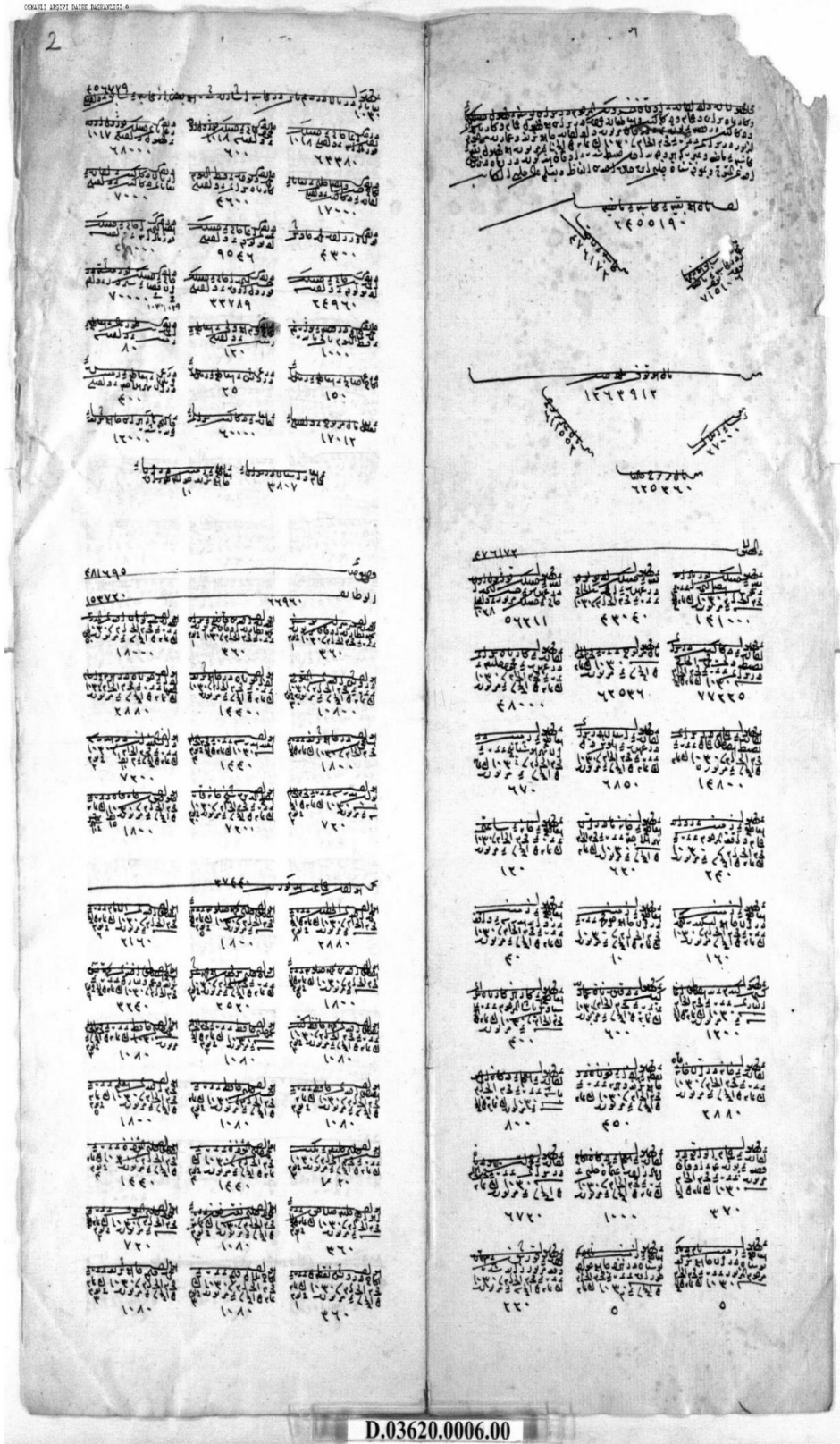
Arşiv Belgesi : 2 Merdiven Kayıt Yöntemine Göre Siyakat Yazı Tekniği ile Tutulmuş Bir Muhasebe Kayıt Örneği

Kervansarayda idari personel olarak görev yapan katipler; vakfın gelir ve giderleri ile vakıf personelinin maaşlarını kayıt altına almak, ayrıca vakıf kurumuyla ilgili bütün yazışmaları yapmak ile görevliydi. Kara Ahmet Paşa (1553- 1555)'nin Vakfiyesi'nde vakıf kâtipinin göreviyle ilgili olarak belgede; “*Bir de kâtip bulunacaktır ki bu kâtip, her gün gerek ambarcının elinde bulunan ambara ve gerek kilercinin elindeki kilere giren ve çıkanları yazacak ve her gün için üç dirhem maaş alacaktır*” ifadeleri geçmektedir (Yalçınkaya, 1942, s.94). Kâtiplerin güvenilir kişilerden seçilmelerine özellikle dikkat edilirdi. Arşiv kayıtlarına göre görevlendirilecek bir katip için “*Az olsun çok olsun gelir ve gideri emanet üzere yazıp, hıyanet etmeyen bir kâtip*” ifadesi kullanılmaktadır (Tamer, 1958, s.114). Kervansarayın denetimi de iki makam tarafından sağlanıyordu. Bunlardan birincisi yetkili olarak atanan nâzır (*vakfın mütevellî heyetini teftiş eden kişi*), ikincisi ise kervansarayın bulunduğu yerin kadısı (*hakimi*)'dir (Kazancıoğlu, 2014, s.177). Her kadı kendi bölgesindeki vakıfları, emrindeki müfettişlerle teftiş ettirdiği gibi, bazen de bizzat kendisi teftiş ederdi (Müderrişoğlu, 2002, s.923). Vakıfların her daim mali ve idari işlemlerinin vakıf hukuku çerçevesinde izlenmesi ve muhasebe kontrolünün varlığı uzun süre bu müesseselerin varlık göstermesine imkân tanımıştır. Vakıfların mali işlemlerinin izlenmesi ve kontrol altına tutulmasında da muhasebe kayıtlarından yararlanılmıştır (Taş, Oğuz ve Ekici, 2013, s.104). Osmanlı Devletinde kervansarayda kayıt altına alınan mali işlemler rapor haline getirilerek kadı'ya sunulur ve kadı

ihtiyaç duyarsa bir başka muhasebeci ile bu raporları incelerdi. Vakfa ait muhasebe raporları aynı zamanda İstanbul'da bulunan Evkaf İdaresi'ne (bugünkü Vakıflar Genel Müdürlüğü) gönderilerek burada görevli kişiler tarafından da denetlenirdi (Taş, Oğuz ve Ekici, 2013, s.105).

Konaklayan kişilerin hiçbir ücret ödemedi hizmet alması kervansarayın kuruluşunun vakfiye sistemine bağlı olmasındandır. Bu sisteme göre bu kurumların ayakta kalarak hizmet vermesini sağlayan; evler, dükkânlar, fırınlar, hanlar, hamamlar, bağ-bahçe ve tarlalar, araziler, çiftlikler ve köyler gibi akarlara (*gelir kaynakları ve mülkler*) sahiptirler. Ayrıca Osmanlı padişahları, kervansarayın düzenli işletilmesi için, hüküm ve yasakları ihtiva eden "*Kervansaray Kanunnameleri*" yayınlamışlardır (Karacan, Karacan, Güngör, 2016, s.16). 1530 - 1540 yılları arasında yapılan vakıf tahrir (*yazma*) kayıtlarına göre; yalnız Anadolu eyaletinde vakıf yoluyla 75 büyük han ve kervansaray kurulmuş bu müesseselerde görev yapan kişilerin iâşe giderleri ve maaşları vakıf gelirlerinden karşılanmıştır (Kurt, 2013, s.12). Vakıf idaresinde muhasebeye verilen önem sebebiyle vakıfların sürekliliği sağlanmış ve vakıf yoluyla kervansaray gibi büyük ve çok yönlü hizmet kuruluşlarının kurulması ve hizmetlerinde süreklilik mümkün olmuştur.

Kervansarayda ücret tahsiline ilişkin bir arşiv belgesine ulaşılamamıştır. Çünkü bu yapılar vakfiye olarak teşkilatlandırılmakta ve yapılan harcamalar vakıf gelirleri ile karşılanmaktadır (Karacan, Karacan, Güngör, 2016, s.5). Aşağıda Hüsrev Bey'in Saray-Bosna'daki Vakfi'ndan olan kervansaraya ait muhasebe kayıt örneği yer almaktadır. Bu belgede anılan Vakfa bağlı çiftlikler, kervansaraylar, hamam, dükkânlar ve mukataatının (*devlete ait bir arazi ya da gelirin bedel karşılığında kiraya verilmesidir, bir gelirin yıllık, peşin para karşılığında kiralanması*) geliri ile cami ve imaretinin (*hayır kuruluşu*), müteveli İdris Efendi zamanında vuku bulan gelir ve gideri yer almaktadır. Belge, merdiven kayıt yöntemi ve siyakat yazısı ile hazırlanmış olup muhasebe defteri üzerinde vakfın bir unsuru olarak kervansaraya ait mali bilgiler de yer almaktadır.

Kaynak: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, TS.MA.dİ, Yer Bilgisi: 3620, Belge Tarihi: H-29-12-1030
Arşiv Belgesi: 3 Muhasebe Defteri: Hüsrev Bey'in Saray-Bosna'daki Vakfı'ndan Olan Çiftlik, Kervansaray, Hamam, Dükkânlar ve Mukataasının Gelirleri

Arşiv belgesinin hazırlandığı 1620 yılında dönemin Osmanlı padişahlarından Genç Osman (1604 - 1622)'dir. Arşiv belgesinin başlığında Hüsrev Bey'in Saray-Bosna'daki Vakfı'nda çiftlik, kervansaray, hamam ve dükkânlar" ifadesine yer verilerek Vakfa tahsis edilen değerler yazılmıştır. Bunlar; çiftlik 14.100 akçe, dükkân kiralari 77.225 akçe, kervansaray kirası 48.000 akçe, hamam kiralari 14.800 akçe'dir. Arşiv belgesinde bir yıllık gelirlerin toplamının 476.172 akçe olduğu belirtilmiş ve tek tek bu gelir unsurlarının neler olduğu devam eden kısımlarda yazılmıştır. Arşiv belgesinde vakıf kapsamında yer alan kervansarayın bir yıllık kiralamadan elde edilen gelirin 48.000 akçe olduğu yer almaktadır. Kervansaray gelir tutarının, vakfin diğer gelir kaynakları olan dükkânlar, hamamlar, çiftlikler gibi unsurlardan sağlanan toplam gelir tutarı 476.172 akçe ile kıyaslandığında %10'u (48.000/476.172) oranında hacme sahip olduğu arşiv belgesinden anlaşılmaktadır. Belgede yer alan gider unsurları ise çalışanların maaş ödemeleridir. Hüsrev Bey (1480- 1541) 'in Saray-Bosna'daki Vâkıfı'nın muhasebe defteri; siyakat yazı tekniği ve merdiven kayıt yöntemi ile hazırlanmıştır. Hüsrev Bey, Osmanlı padişahlarından Kanuni Sultan Süleyman (1495-1566) döneminde Bosna'da uzun süre görev yapan bir sancak beyidir. Babası, Boşnak Ferhat Bey, annesi ise Türk olup Osmanlı padişahlarından II. Bayezid (1447 – 1512)'in kızı Selçuk Sultan'dır. Hüsrev Bey, fetih ve gazâdaki (*din uğruna yapılan savaş*) maharet ve başarısı sebebiyle "Gazi" lakabıyla anılmaktadır. Kendisi ayrıca Saray - Bosna ve çevresinin İslamlaşmasında çok önemli rol oynayan dini, ticari ve kültürel tesisler de yaptırmıştır. Arşiv belgesinde geçen Hüsrev Bey'in Saray-Bosna'daki Vakfı da, kervansarayın içerisinde faaliyet gösterdiği vakıfların ancak varlıklı devlet kişilerince kurulmasına güzel bir örnek teşkil etmektedir. Aşağıda yer alan Görsel 3'de Hüsrev Bey Kervansarayı yer almaktadır.

Görsel: 3 Hüsrev Bey Kervansaray

4. SONUÇ

Kervansaray, Büyük Selçuklular ile Anadolu'ya taşınmış, Anadolu Selçukluları zamanında ise devletin ticaret politikasında önemli yer tutan bir kurum olarak zirveyi yakalamıştır. Osmanlı Devletinde kervansaray inşası ve kullanımına devam edilmiştir. Vakfiyelerdeki bilgilere ve seyyahların aktardıklarına göre yolcuların kervansarayda üç gün süreyle bedava barınma, imaretlerden de üç gün süreyle bedava yemek yeme hakları vardır. Böylelikle kervansarayın boş, lüzumsuz insanların bir sığınma yeri olarak kullanması engellenmek istenmiş, kuruluş amacına uygun hayrı bir hizmet görmesi amaçlanmıştır. Bu üç günlük süre hastalık vb. özel durumların söz konusu olması halinde uzayabilmektedir. Kervansarayda konaklayan tacir müşteri olarak değil, misafir olarak kabul edilmişlerdir. Kervansaray birer vakıf kuruluşu olması sebebiyle nâzır ya da bağlı bulunduğu mahallin kadısı tarafından denetlenmektedir.

Kervansarayda misafir olan yolcuların can ve mal güvenliği kanunlarla teminat altına alınmıştır. Buna göre kervansaray içinde olabilecek hırsızlık olaylarında, hırsız bulmak, bulamadığı takdirde de çalınan malı tazmin etmekten kervansaray ağası sorumlu tutulmuştur. Bu nedenle kervansarayda konaklayan kişilerin mal ve can güvenliği sigorta altına alınmıştır. Kervansarayın vakıf kimliği ile kurulması insanların bir yerden bir yere hangi sebeple olursa olsun seyahatlerinde kendilerine konaklama hizmeti veren ve her türlü ihtiyaçlarını karşılayan bu yerlerin “*misafir*” yaklaşımı ile bedava hizmet gördüğünü ortaya koymaktadır. Oysaki günümüz yaklaşımında bir yerden bir yere hangi sebeple olursa olsun seyahat eden insanlara “*tourist*” yaklaşımı ile bakılmakta ve ticari amaçla hizmet verilmektedir. Kervansarayda dil, din, ırk farkı gözetilmeksizin herkese hizmet verilmesi Türklerin İslam geleneğinden gelen insan sevgisini ve insana verdiği değeri evrensel boyuta taşımasının somut örnekleridir. Kervansaray vakfiyelerine tarla, bağ, bahçe ve kira geliri getiren ev ve dükkânlar vakfedilerek gelir kaynakları oluşturulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan temin edilen arşiv belgesine göre kervansarayda muhasebe işlemleri, vakıf defterleri üzerinden yürütülmüştür. Arşiv belgesinde Hüsrev Bey'in Saray-Bosna'daki Vakfı'ndan olan kervansaraya ait muhasebe kayıt örneğinde muhasebe kayıtlarının merdiven kayıt yöntemi ve siyakat yazı tekniği kullanılarak kayıt altına alındığı görülmüştür. Ayrıca Vakfın kurucusu Hüsrev Bey'in hanedan soyundan gelmesi ve varlıklı bir devlet adamı olmasının kervansarayın içerisinde faaliyet gösterdiği vakıfların ancak varlıklı devlet kişilerince kurulmasına bir örnek oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

- Aydemir, Oğuzhan ve Erkan, Mehmet (2011), Merdiven Kayıt Yöntemi ve Günümüz Muhasebe Sistemi, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, ss.110-128
- Cantay, Gönül (2002), *Kervansaraylar, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserler*, ss. 369-392.
- Cezar, Mustafa (1977), *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul.
- Çetin, Cemal (2004), *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Konya Menzilleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Çetin, Osman (1981), *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, İstanbul.
- Demircanlı, Yüksel Yoldaş (1989), *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Göksel, Burhan (1985), *Turizmin Tarihi ve Türkler*, Turizm Yıllığı, Ankara: T.C. Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Güvemli, Oktay (1995), *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi*, İstanbul.
- Güvemli, Oktay, Toraman, Cengiz ve Güvemli, Batuhan (2014), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Muhasebesi (Anadolu Muhasebe Kayıt Kültürü)*, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, Ankara.
- İnalcık, Halil (1955), *XV. Asır Osmanlı Maliyesine Dair Kaynaklar*, Tarih Vesikaları, C.I, Sayı.16.
- Kadri, Hüseyin Kâzım (1928), *Türk Lügati, II*, İstanbul.
- Karacan, Sami, Karacan, Esin ve Güngör, Yüksel (2016), Tarihsel Süreç İçinde Konaklama Merkezleri Han ve Kervansarayın Günümüzde İpek Yolu Turizm Projesine Dönüşümü, 5.Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu ve *I.Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu*, 22-23Nisan, KKTC.
- Kazancıoğlu, Habibe (2014), *Osmanlı Dönemi Kervansarayının Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Fonksiyonları*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kazıcı, Ziya (1985), *İslâmî ve Sosyal Açından Vakıflar*, İstanbul: Marifet Yayınları.
- Kurt, İsmail (2013), *Şer'i Açından Vakıf ve Vakıfların Muhasebe Usulü*. İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayını, İstanbul, ss. 1-52.
- Öztürk, Nazif (1995), *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara.

- Öztürk, Said (1996), *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihi Gelişimi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını, No:12, ISBN: 975-7268-12-7, İstanbul
- Sırım, Veli (2017), Bir Finansman Kaynağı Olarak Vakıflar: Osmanlı Örneği, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6/6, ss. 173-188
- Sürmen, Yusuf (2018), *Muhasebe-1*, Celepler Matbaacılık, Trabzon.
- Tabakoğlu, Ahmet (2005), *İslam İktisadı – Toplu Makaleler II*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Tamer, Vehbi (1957), “Fatih Devri Ricalinden İshak Paşa’nın Vakfiyeleri ve Vakıfları” *Vakıflar Dergisi*, 4, ss. 107-125
- Taş, Oktay, Oğuz, Mustafa ve Ekici, Cevat (2013) Türk Vakıf Kültürünün Devamlılığının Dayanağı: Muhasebe, *III. Balkanlar ve Ortadoğu Ülkeleri Muhasebe ve Muhasebe Tarihi Konferansı*, ss. 104-123, 19-22 Haziran.
- Taştan, Ali (2010), *Türkiye Selçukluları Zamanında Tokat ve Çevresindeki Kervansaraylar*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- Uslu, Hüseyin (1985), *Başlangıçtan Günümüze İslam Müesseseleri Tarihi*, Gonca Yayınevi, İstanbul.
- Yaltkaya, Şerefeddin (1942), Kara Ahmed Paşa Vakfiyesi, *Vakıflar Dergisi*, 2, ss. 83-168.
- Yiğit, Hülya (2000), *Selçuklu Kervansarayının Yapısı ve İşleyişi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Yiğit, Hülya (2002), *Sosyal Hizmetler Açısından Selçuklu Kervansarayı*, Türkler Ansiklopedisi, VII, Ankara.